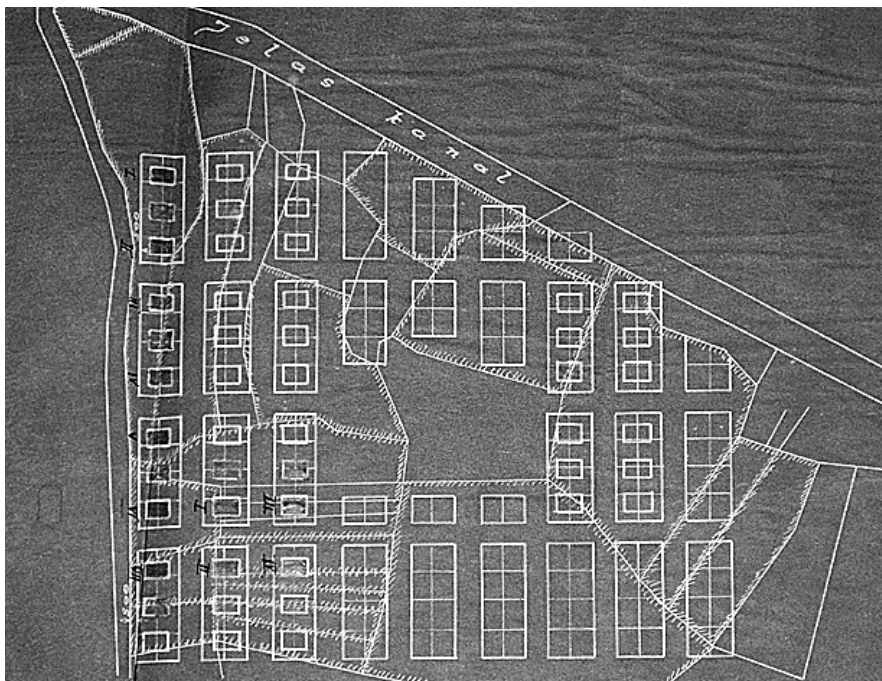

Barbara
Vanić

Radnička kolonija u Brodu na Savi

Planski podignuto naselje za radnike
Prve jugoslavenske tvornice vagona

→ Parcelacija
livade u Čapli
za radničku
koloniju, 1922,
IZVOR:
HR-DASB-6

Na sjeverozapadnom rubu Slavonskog Broda, za potrebe radnika tada izgrađene Prve jugoslavenske tvornice vagona, strojeva i mostova d.d. u Brodu na Savi, 1922. podignuto je radničko naselje Kolonija. Naselje se sastoji od sedam jednokatnica u prvom redu do Vinogradske ulice te pet prizemnica istočno od njih, u dubinu prema Ulici Kaje Adžića. Domovinski rat dočekalo je u derutnom stanju, kao naselje gradske sirotinje, a danas se postupno, ali neplanski obnavlja, sukladno mogućnostima i ukusu sadašnjih (privatnih) vlasnika.

Dvadesete godine 20. stoljeća u Slavonskom Brodu označene su snažnim industrijskim razvojem čiji su korijeni uspostavljeni 40-50 godina ranije. Naime, Brod je dugo imao sudbinu pograničnog (graničarskog) naselja, u kojem život nije bio previše siguran, tako da uz razvijeno obrtništvo (potrebno prije svega da opslužuje grandioznu Tvrđavu Brod) i trgovački sloj (prekogranična trgovina) dugo nije imao potencijala za razvoj suvremenih industrijskih pogona. Kada je 1871. Brod dobio status grada (a 1881. je ukinuta Vojna granica i grad dolazi pod upravu

← Pogled na
Koloniju 1925,
razglednica iz
zbirke Željka
Divnića

Hrvatske zemaljske vlade u Zagrebu), imao je oko 4 tisuće stanovnika i bio obrtničko i trgovačko središte za širu okolicu, a njegovu naglom razvoju koji je uslijedio najviše je pridonijela izgradnja željezničke pruge 1878. Prva industrijska postrojenja počinju nicati osamdesetih godina 19. stoljeća: ciglana, pivovara i pecara žeste, potom parni mlin i parna pilana, a najveći zamah gradu dala je početkom 20. stoljeća izgradnja Prve jugoslavenske tvornice vagona, strojeva i mostova, osnovane 1921, s 90 posto domaćega kapitala. Radilo se o značajnu projektu koji je podržala i gradska uprava te je Grad od poduzetnika Zefira Marca otkupio 100 jutara pustare za njezinu izgradnju. Tvorničke zgrade, skladišta, uprava, elektrana i drugi objekti podignuti su za nešto više od godinu dana te je *Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova* počela raditi već 1. srpnja 1922. Bilo je to u ono vrijeme najveće industrijsko postrojenje te vrste u jugoistočnoj Europi, s početnih 850 radnika.¹ Tako velik broj radnika, većinom doseljenih s obiteljima, stvorio je problem smještaja te je odlučeno podići radničku koloniju. Gradsko poglavarstvo, na čelu s gradskim načelnikom Bubićem, 1922. godine ustupilo je 22 jutra Dimovićeve livade (pustare) u Čaplji na kojoj je podignuta nova radnička kolonija sa sedam jednokatnica (svaka

po osam jednosobnih stanova) za radnike s obiteljima i pet prizemnica (svaka po četiri dvosobna stana) za činovnike i inženjere.²

U Državnom arhivu u Slavonskom Brodu sačuvani su originalni projekti ovih stambenih jedinica (datirani 14. 2. 1921. i 24. 7. 1921), uz gradsku odluku o kupoprodajnom ugovoru između Gradskog poglavarstva i Prve jugoslavenske tvornice vagona, strojeva i mostova kojom se “prihvaćaju priloženi nacrti za izgradnju kuća za radničke stanove s tim da se imaju sobe jednokatnih zgrada produljiti s 4.00 na 4.50 m duljine a isto tako i kuhinja produljiti sa 2.80 na najmanje 3.50 m duljine”.³ Ovaj se ispravak vidi i na originalnoj projektnoj dokumentaciji, što znači da su već tada grad i uprava tvornice željeli poboljšati standard stanovanja radnika. No, grad je u skladu s onodobnim komunalnim standardima tražio i da se na stubištu dodatno projektiraju i izgrade zahodi, što nije izvedeno. Kako se vidi iz dokumenta *Osnova parceliranja livade u Čaplji, na kojoj se ima izgraditi radnička kolonija* (od 29. 3. 1922), planirano je naselje kvadratnog oblika i raščlanjeno na

¹ MIRKO MARKOVIĆ, *Brod: Kulturno-povijesna monografija*, Slavonski Brod, Matica hrvatska, 1994, 216.

² Grupa autora, *Brod na Savi kao kulturni i ekonomski centar: U počast Kongresa Jugoslavenskog novinarskog udruženja održanog 25. septembra 1927. u Brodu na Savi – Prva jugoslavenska tvornica mostova u Brodu na Savi*, Slavonski Brod, 1927.

³ Državni arhiv u Slavonskom Brodu, Fond Gradskog poglavarstva, HR – DASB – 6, 19/1922.

→ Interpolacija
na središnjem
dijelu parcele,
FOTO: Barbara
Vanić, 2007.

jednake, pravokutne parcele, u rasteru 4 x 9. U sredini naselja, objedinjavanjem središnjih parcela, otvara se širok prostor – budući trg, koji nikada nije dobio stvarnu funkciju. Pravilan kvadratni oblik naselja okrnjen je u sjeveroistočnom dijelu, što je uvjetovao sam teren, odnosno tok rječice Glogovica. U prvom mahu, u roku od svega godinu dana, na ovako parceliranom zemljištu izgrađeno je ukupno sedam jednokatnica u prvom redu do ulice s 56 radničkih stanova te pet prizemnica uvučenih od ulice prema sredini budućeg naselja s 10 službeničkih stanova. Parcele su formirane tako da se na njima mogu podići po tri jednokatnice u nizu, s tim da je već u nacrtu naznačeno da se neće graditi srednja (od mogućih 12 podignuto je sedam jednokatnica). Tako se između kuća formirao prostor nalik dvorišnome: svaka je obitelj tu dobila drvarnicu i poljski zahod, te prostor za sušenje rublja, pa čak i manje obiteljske vrtove, što je išlo na ruku siromašnim obiteljima doseljenim iz seoskih sredina. Iza svake zgrade postavljena je crpka za vodu kojom su se koristili svi stanari pojedine zgrade. Time su zadovoljeni minimalni higijenski uvjeti stanovanja radničkih obitelji.

Kako nema dostupnih podataka o izvođačima radova niti projektantima ovog niza stambenih zgrada, valja se osloniti na bilješku povjesničara Zvonimira Toldija koji je zabilježio da je kuće u radničkoj koloniji gradila tvrtka brodskih poduzetnika Adama

Tilla i Đure Šimića.⁴ Kuće na Koloniji očito su nastale pod utjecajem tadašnje suvremene arhitekture radničkog stanovanja, s promišljenom funkcionalnošću i iskoristivošću prostora. Stanovi su skromni, jednosobni, bez kupaonice, s kuhinjom koja je ujedno i dnevni boravak te ostavom, ali bez sanitarnoga čvora i tekuće vode. Ipak, arhitekt nije propustio na eksterijeru zgradama dati pečat secesijskog neoklasicizma što je naglasio skromnim i jednostavnim ukrasima. Zanimljivo je idejno rješenje pročelja jednokatnica gdje je, pod očitim utjecajem secesije, bilo predviđeno da se na sredini bočnog pročelja štukaturom izvede znak Prve jugoslavenske tvornice vagona: PJTV, ispod kojeg bi bili naznačeni brojevi stanova (npr: stan 1-8), dok bi na glavnom pročelju iznad ulaznih vrata stajala adresa: Ulica B. Ovi ukrasno-funkcionalni elementi, nažalost, nisu izvedeni. Izvedba je bila nešto skromnija, vjerojatno radi uštede, ali se poštivala ideja arhitekta. Jednostavna su pročelja leženama i zidnim istacima raščlanjena na polja i dodatno dinamizirana bojenjem u tople nijanse oker i žute boje. Pročelja jednokatnica, prema ulici, prateći liniju mansardnog krovišta završavaju karakterističnim zabatom, dok su bočna u središnjoj trećini jednokatna. Skromni

⁴ ZVONIMIR TOLDI, Brod na Savi – Dva zlatna doba: U susret 750. godišnjici grada 1244.-1994., Slavonski Brod, Muzej Brodskog Posavlja, 1991, 208, 221-222.

ukrasi (iako više u rustikalnom stilu - vjerojatno pod utjecajem lokalnih majstora, a ne prema ideji arhitekta) vidljivi su i na ogradi stubišta u unutrašnjosti, koje je načinjeno od okomitih daščica s otvorima postavljenim tako da tvore srolike oblike.

Prizemnice su bile namijenjene obiteljima inženjera i službenika tvornice, stoga su u njima po četiri dvosobna stana (ali i ovdje bez sanitarnoga čvora). Pročelja prizemnica trebala su biti, osim lezenama i zidnim istacima, ukrašena bogatijom štukaturom - valovitim linijama, viticama, reljefima s biljnim ornamentima (kao na kućama koje je istodobno u Brodu gradio graditelj Vjekoslav Tauchmann - npr. zgrade tiskare Plamen, Vodovoda...). Nažalost, ove su prizemnice pretrpjele veće preinake, pa nije moguće utvrditi jesu li štukature izvedene, ali je očito da je pročelje bilo dinamizirano uvučenim i izbočenim ploham, kao i na jednokatnicama.

Nakon Drugoga svjetskog rata naselje Kolonija u Slavonskom Brodu postalo je četvrt gradske sirotinje. U istočnom dijelu naselja na Dimovićevoj pustari kasnije je izgrađen još čitav niz zgrada za radničke stanove u kojima su živjele doseljene radničke obitelji niskoga životnog standarda. Nove zgrade oblikovno nisu nastavile ideju projekta iz 1922. U Vinogradskoj ulici nasuprot Koloniji počele su nicati privatne radničke kuće, polururalnog tipa, ali sedam jednostavnih jednokatnica daju i danas snažan pečat cijelom naselju. Kompleks radničkog naselja zadržao je svoj izvorni izgled sve do kraja 20. stoljeća, pa i danas veći dio jednokatnica još ima tragove originalne boje i u većoj mjeri očuvan izvorni izgled, vjerojatno zato što su bile "društveno vlasništvo" nastanjeno radnicima slabije imovnog stanja koji nisu imali novca za ulaganje u njegovu adaptaciju niti da bilo što mijenjaju. Ipak, sedamdesetih godina neki stanari adaptirali su unutrašnjost stanova te smočnice pretvorili u kupaonice s WC-om. Tek nakon privatizacije (otkupa) stanova kasnih devedesetih 20. i prvih godina 21. stoljeća, dolazi i na ovom području do snažnije privatne inicijative koja narušava izvorni

izgled naselja. Kako naselje nije bilo zaštićeno, intervencije na njemu su se događale bez nadzora konzervatora. Imućniji stanari obnovili su pročelje zgrade u dijelu u kojem stanuju, a samo je jedna zgrada u cijelosti obnovljena izvana i iznutra zajedničkom suradnjom svih stanara. Godine 2005. u naselju su na središnjem dijelu dviju parcela (izvornim planom na svakoj parceli predviđena je gradnja triju zgrada, ali srednje u konačnici nisu građene) interpolirane jednokatnice koje oblikovanjem djelomično pokušavaju imitirati izvornik. Pozicija dvorišnih objekata je sačuvana, ali su dogradnjama i adaptacijama pretvoreni u ostave i garaže stanara.

U svemu najviše začuđuje kako o ovom minijaturnom biseru industrijske stambene arhitekture nitko od mjerodavnih ne vodi sustavnu brigu. Jedino Državni arhiv u Slavonskom Brodu ima kakve-takve podatke. O njemu je do sada najviše pisao jedino povjesničar Zvonimir Toldi iz Muzeja Brodskog Posavlja. Druge gradske i županijske institucije pa niti tvornica Đuro Đaković, o naselju nemaju više podataka. U dogledno vrijeme naselje će, ne bude li zaštićeno kao povijesna cjelina, sasvim izmijeniti svoj izgled, pri čemu će sasvim sigurno najprije izgubiti dragocjeni međuprostor između zgrada, a one će biti devastirane raznim dogradnjama i adaptacijama. Radničko naselje Kolonija građeno je namjenski, planski i sustavno, što ga čini posebnom urbanističkom pojavom u Brodu neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, a što je još zanimljivije, nije mišljeno kao elitno, nego naselje skromnih radnika koji su doseljavali iz sela i tek ovdje stjecali prve gradske i građanske navike.

Urbanistička cjelina radničkog naselja Kolonija u Slavonskom Brodu danas je jedino zaštićena vrijedećom prostorno-planskom dokumentacijom (GUP-om), no sudeći prema recentnim intervencijama potrebna mu je čvršća zaštita, što znači upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, ukoliko ga želimo očuvati kao dragocjen povijesni trag industrijskog urbanizma u Brodu na Savi. ✕